

Abstract. The perspective directions of livestock development at industrial scale with strengthening of food supply and expansion of cooperative entrepreneurship, where each member of the cooperative structure receives additional income, which causes economic interest are considered. It is noted that the effect of cooperation is determined by the rational expenditure of production assets, attracting new participants in this process. In Canada and the United States, agricultural structures in the form of joint ventures as large partners of agricultural companies are becoming more common. The form of cooperative association in Kazakhstan for large and small subjects of the agro-industrial complex using elements of horizontal and vertical cooperation in beef cattle breeding is shown. The use of the “anchor cooperation” productive scheme in the republic, in which the anchor enterprise is an export-oriented feedlot, is considered.

Франциядағы өндірістік ауыл шаруашылығы кооперациясы құрамына әдетте 2-3 фермер кіретін фермерлік бірлестіктерден тұрады.

Бір қауымдасқан кәсіпорынның орташа жер көлемі 98 га құрайды, бұл жеке фермалардың ұқсас көрсеткішінен 3 есе артық болады. Астық өндіруге маманданған кооперативтер ұлттық бидай өндірісінің 72%-ын, 68%-ын, арпа, 62%-ын жүгері қамтамасыз етеді; сүт бағытындағы кооперативтер 46% сүт пен май, 33% ірімшік, 32% йогурт; мал шаруашылығы – 50% шошқа және 15% сиыр етін, құс шаруашылығы – 45% құс етін және 25% жұмыртқа өндіреді. Кооперативтер АӨК өнімдерін экспорттауда елеулі рөл атқарады – олардың үлесіне сүт және сүт өнімдерінің, астықтың, консервілердің, мал мен еттің барлық ұлттық экспортының 1/2-нан астамы келеді.

Сондай-ақ, Италияда да ұжымдық ауыл шаруашылығы кәсіпорындарының орасан зор тарихи тәжірибесі бар: мұндай бірінші ұжым осы елде 1886 жылы құрылған. Соғыстан кейінгі жер реформасы барысында ұжымдық ауыл шаруашылық кәсіпорындарының дамуына ықпал ететін бірқатар заңнамалық актілер қабылданды. Бүгінгі күні елде жерді бірлесіп өңдеу бойынша 3-4 мың кооператив бар, олар әсіресе оңтүстік провинциялардағы елдің ауыл шаруашылығы алқаптарының 3-4% алады [4].

Қазіргі уақытта кооперативтік ұйымдар бар және олар Германия АӨК жүйесінде табысты жұмыс істейді. Олардың бірі – Райффайзен бірлестігі. Ол – еліміздің агро-өнеркәсіп кешенінің барлық жақтарын қамтитын ең ірі кооперативтік бірлестік. Оның үлесіне Германияның аграрлық өнімдерді өндіру, қайта өңдеу және сату саласындағы барлық айналымының 54-55%-ы тиесілі. Осындай кооперативтер Райффайзен жүйесінде 6333 саналады, оларда 4,7 млн. мүше бар.

Ауыл шаруашылығы өнімдерінің жалпы мемлекеттік көлемінің едәуір бөлігін, атап айтқанда картоп 100%, май 94%, ірімшік 92%, сүт 87%, Нидерландыдағы ауыл шаруашылығы кооперативтері өндіреді.

Ауыл шаруашылығы кооперативтері тек Еуропа елдерінде ғана емес, Канада, АҚШ, Жапония АӨК-де тұрақты орын алады. АӨК барлық салаларында дами отырып, олар ұлттық және халықаралық аграрлық нарықтар шеңберінде ірі өндірушілер болып табылады. Канадада және АҚШ-та, онда соңғы кезеңде америкалық ерекшелігі бар өндірістік кооперативтің әр түрі болып табылатын бірлескен кәсіпорындар түрінде

ауыл шаруашылығы құрылымдары кең таралған, олар елеулі бәсекелестер және аграрлық компаниялардың ірі серіктестеріне айналды. Жапонияда оларға азық-түлік мәселесін шешуде жетекші позиция тиесілі. Қазіргі уақытта елімізде 1,5 мыңға жуық өндірістік көп мақсатты кооперативтер жұмыс істейді. Олардың базасында көкөністер мен жемістерді жинау бойынша 2455 орталық және 1436 қайта өңдеу кәсіпорындары, ауыл шаруашылығы машиналарына қызмет көрсету бойынша 2366 станция, 2781 бензин құю станциясы жұмыс істейді. Кооперативтердің сандық көрсеткіштері жоғары: Солтүстік Америка елдерінде оларға фермерлердің 30-40%-дан астамы, Жапонияда барлық шаруа қожалықтары қатысады.

Шетелдік ұжымдық ауыл шаруашылығы кәсіпорнының ең танымал нысаны бүгінде израильдік киббуц болып табылады. Киббуцтар тек өндіріс қана емес, тұтынудың да, қоғамдық өмірдің де ұжымдық тәсілімен толық коммуна болып табылады. Қазіргі киббуцтар мен мошавалар аса әсерлі мемлекеттік көмек алады.

Жалпы алғанда, әлемдік тәжірибені жинақтау ауыл шаруашылығы өндірісін ұйымдастырудың кооперативтік нысанындағы дамыған елдердің қазіргі заманғы жағдайларындағы өміршеңдігін куәландырады.

Қазақстанда 2018 жылы ірі қара мал басы 2016 жылмен салыстырғанда 5,2%-ға, 6 млн 745,4 мың басқа дейін артқаны, ешкі басы 0,8%-ға, 2 млн 281,8 мың басқа дейін қысқарғаны, шошқа 1,8%-ға, 819,4 мың басқа дейін қысқарғаны, жылқы басы 6%-ға, 2 млн 395 мың басқа дейін артқаны, қой 0,8%-ға, 16 млн 18,8 мың басқа дейін, құс 8,6%-ға, 40 млн 102,1 мыңға дейін артқаны тіркелген. Етті мал шаруашылығын дамытудың 2018-2027 жылдарға арналған ұлттық стратегиясы тұжырымдамасын жүзеге асыру фермер-малшылардың жаңа класын құруға мүмкіндік береді және фермерлік шаруашылықтардың 20-дан 100 мыңға дейін өсуін қамтамасыз етеді.

Қазақстан етті мал шаруашылығын дамытудың жаңа бағдарламасы, яғни 2022 жылға дейін есептелген, ірі қара мал басын (ІҚМ) 7 млн-нан 15 млн-ға дейін бұқашықтар мен қашарларды, қой санын 18 млн-нан 30 млн-ға дейін арттыруды, 2024 жылға қарай шошқалар мен қабандарды 1 млн 200 мыңға дейін өсіруді көздейді.

Қазақстанда 20 мың отбасылық ферма жұмыс істейді және 10 жылдан кейін ірі бордақылау алаңдары бар фермаларды кооперациялау кезінде олардың саны 100

жағдайда, зәкірлік бордақылау алаңы бір бас үшін 200 мың теңге төлейді. Мемлекет отбасылық фермалар үшін әрбір өткізілген бұқашыққа субсидия түрінде ынталандыру әсерін қосатынын айта кету керек. Бұл шағын фермерлерге кооперация қағидаларын бұзбай, қайта сатып алушыларға бұқашықтарды сатпауы үшін келісімшарт талаптарын сақтамау тиімсіз болуы үшін жасалады. Егер тапсырған төлдің салмағы 300 кг болса, бұқашықтың басына фермер қосымша 60 мың теңге алады. Осылайша, асыл тұқымды ангустарды немесе герфордтарды тегін жалға алу есебінен мал өсірушілер алынған мал төлінің бір басына 250-260 мың теңге алады. Бұл ретте олар жас төлдерді сатып алушыларға сатуға ықыластары болмайды, бұқашықтар жақсы салмақпен бордақылау алаңдарына кетіп қалу үшін оны өсіру дұрыс жолға қойылған.

Фермерлерден сатып алынған бұқашықтар генетикалық салмақ қосады. Бордақылау алаңында орташа салмағы 6 мың мал басына тәулігіне 900 грамм және бордақылау контингенті топтар бойынша бөлінген, бесінші бөлігі 1200 бас, орташа салмағы 400 грамм және одан аз болады. Бұл жеке қосалқы шаруашылықтардан сатып алынған ("қызыл дала" тұқымы, ангустар, тәулігіне 1,5 кг құрайтын, салмағы 1 кг - 1 кг 200 граммды құрайтын басқа бұқашықтардың етті тұқымдары) тұқымы нашар малдар.

"Зәкірлік кооперацияға" фермерлер, ірі бордақылау алаңдары, ет комбинаттары мүдделі, олар өз кезегінде бордақылау алаңдарынан мал басын союға сатып алатын болады. Мемлекеттік бағдарлама бойынша алдағы 10 жылда Қазақстанда 7 ет өңдеу комбинаты салынып, жұмыс істеп тұрған 14 ет зауыты жаңғыртылуы тиіс.

Қазіргі уақытта республикада ірі асыл тұқымды шаруашылықтармен қатар маусымдық жайылымдарды кезекпен пайдалануға негізделген Қазақстан үшін дәстүрлі мал шаруашылығын жүргізудің шалғайдағы жүйесін пайдалана алмайтын көптеген ұсақтауарлы шаруа-фермер қожалықтары құрылды [5]. Нәтижесінде жайылымдар бақылаусыз пайдаланылады, біртіндеп нашарлайды (әсіресе ауыл айналасында), бұл ауыл халқының әл-ауқатына теріс әсер етеді. БҰҰДБ жобасын іске асыру шеңберінде жайылымдарды теңгерімді пайдалануды қарастыратын және жайылымдарды басқаруға "жасыл" ауыл шаруашылығы қағидаттарын жүйелі енгізуді көздейтін шөлді жайылымдарды тұрақты басқарудың жаңа моделі көрсетілді. География инсти-

тутының ғалымдарымен бірлесіп жайылымдық аумақтарды функционалдық аймақтандыру жүргізілді.

ГАЖ (геоақпараттық жүйе) технологияны қолдана отырып картада негізгі функционалдық аймақтардың шекаралары мен жайылымдардың жекелеген түрлерінің өнімділігі мен алаңдары анықталды. "Тамшы бұлақ" ЖШС жайылымдарында жүзеге асырылған пилоттық жобада жайылымдарды пайдалану ережелері мен режимдері әзірленді.

Бұл ретте жайылымдардағы ауыл шаруашылығы жануарлары қоршаған ортаға зиян келтірмей, олардың азықтық сыйымдылығына сәйкес ұсталуға тиіс. Бұл үшін алаңы 6406 га пилоттық учаскеде эрозияға қарсы жайылым айналымын учаскені әрқайсысының ауданы 1600 га болатын 4 қораларға бөлу арқылы 4 қора ұйымдастыру орынды деп танылды. Бірінші кезекте тозған учаскені қоршау және мал жаюға жол бермеу, 2-3-4 қораларда 4800 га алаңда көктем-жаз-күз сызбасы бойынша маусымдық жайылымды ұйымдастыру ұсынылды. Қораларды қоршауды жыл сайын 1600 га алаңда жүргізу керек. Бұл ретте 4 жыл ішінде 6406 га қоршалатын болады.

Осылайша, 2020 жылға дейінгі кезеңде жайылымдық айналымда тек 3 қора болады және олардың әрқайсысының азықтық сыйымдылығы көктемгі-жазғы және күзгі кезеңдерде шамамен 520-550 бас ірі қара малды 2-ші қорада 50, 3-ші қорада 60 және 4-ші қорада 65 күн жайып ұстауға мүмкіндік береді. Төрт жылдық кезеңде эрозияға қарсы жайылым айналымына сәйкес, 1600 га құрайтын алаңнан бөлінген қоралардың әрқайсысы "демалыс" жағдайында болады. Осы кезеңде шөптердің түрлерінің шөлейт жағдайларына бейімделген тұқымын тексеру техникалық егін өсіру мәдениеті жұмыстарымен жүргізіледі. Бұл шаралар жемшөп сыйымдылығын арттыруға және шөлді жайылымдардың өнімді ұзақ өмір сүруін сақтауға мүмкіндік береді [6].

Мұндай тәсілде келешекте айналымға мал азығы салмағы 12 ц/га астам 6406 гектарды құрайтын қалпына келтірілген барлық жайылымдар енгізілуі мүмкін, оларда 900 бас ет малын ұстауға болады.

Шөлді жайылымдарда шахталық және құбырлы құдықтардан үздіксіз сумен қамтамасыз етудің ерекше маңызы бар. Ыстық жаз айларында судың қажеттілігі тәулігіне 30-35 куб.м құрайды. Мұндай су көлемін бензинді немесе дизельді сорғышпен көтеру үшін күнделікті 3000 теңгеден астам қаражат жұмсау керек, бұл фермерге

ете ыңғайсыз болады. Осы мәселені шешу үшін жобамен 8 м тереңдікте шахта құдығын тазалау және жөндеу жұмыстары жүргізілді және тәулігіне 30 текше м құдықтан суды көтеру үшін жел қабылдағышты орната отырып, мал суару құдығының жанында суғару құрылысы және оның қорын құру үшін сыйымдылық орнатылды.

Жемдік астық өндірісінің және оның нарығын дамытудың бірқатар проблемалары шешілмей отыр, оның үлесіне дәнді дақылдардың жалпы жиналуының үштен бір бөлігі келеді. Өндірілетін дәнді мал азығының өндіріс көлемі, сапасы мен ассортименти мал шаруашылығы саласының құнарлылығы бойынша толыққанды және құны бойынша қолжетімді құнарландырылған мал азықтарындағы қажеттіліктеріне жауап бермейді [7]. Азықтық базаның төмен сапасы халықты жануарлардан алынатын азық-түлікпен қамтамасыз етудің нашарлауымен өндіріс көлемінің құлдырауына әкеп соғады. Ұсыныстың төмендеуі кейіннен жергілікті өндірушілер тарапынан отандық жемдік астыққа сұранысты төмендетумен мал шаруашылығы өнімдерінің импортын ұлғайту қажеттілігін тудырады. Мәселелердің мұндай тұйық циклі жемдік астық пен жалпы мал шаруашылығы нарығының даму серпініне теріс әсер етеді.

Азық-түлік тауарларын, астыққа, астық өнімдеріне және мал шаруашылығы өнімдеріне бағаның өсуі, өз кезегінде, энергия тасымалдарына бағалардың өсуіне байланысты туындаған жағдайды одан сайын қиындатады [8].

Жемдік астық нарығын дамыту мәселелерінің көп факторлы кешені бірқатар елдер халқының тамақтану сапасын жақсартудың өсіп келе жатқан қажеттіліктерін, биоотын энергия ресурстарына көшуді толықтырады. Бұл жағдайда мал шаруашылығы үшін құрама азық алу көзі болып табылатын жемдік астық өндірісі егіншіліктің маңызды саласына айналады. Осы саланың субъектілері аймақтық және ұлттық деңгейлерде даму процестерін реттеудің, бәсекеге қабілеттілікті арттырудың қарқынды шараларына ұшырауы тиіс. Жемдік астық нарығын дамыту үдерістеріндегі ұйымдық-технологиялық кемшіліктерді жою жөніндегі шаралар кешені де (оның ішінде мемлекеттік деңгейде де) қажет.

Жемдік астық нарығы аграрлық азық-түлік нарығының құрамдас бөлігі бола отырып, жемдік астық және оны өндіру үшін өнеркәсіптік өнім бағасының диспаритетіне байланысты қолайсыз макроэкономикалық жағдайында жұмыс істеуін жалғастыруда; отандық астықтың бәсекеге қабілет-

тілігін қолдау шараларының жеткіліксіздігі жағдайында сыртқы сауда қызметін ырықтандырумен; өндірістің негізінде астық мал азығы базасы ретінде пайдаланылатын азық-түлік өнімдеріне халықтың төлем қабілеті сұранысының төмендеуімен; шикізат ресурстарына, атап айтқанда құрама жемге бағаларды мемлекеттік реттеу шараларының жеткіліксіздігімен қамтамасыз етіледі.

Қазақстан Республикасының азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз ету, халықтың өмір сүру сапасын арттыру мақсатында мал шаруашылығы салаларының азық базасын жетілдіру, ет бағытындағы жоғары сапалы өнім өндірісін ынталандыру және арттыру жөніндегі шаралар кешенін әзірлеу қажет [9].

Жемдік астықты құрама жемге тікелей кәсіпорында немесе көтерме саудада айырбастау нысандары мүмкін. Шаруашылықтар өз жемдік астығын пайдалану нұсқасын таңдауды жергілікті нақты жағдайларды ескере отырып, маркетингтік зерттеулердің нәтижелері бойынша жасауы қажет.

Мамандандырылған ірі құрама жем зауыттарында өндірілген дайын құрама жемге айырбастау үшін құрама жем өндірісін немесе жемдік астықты пайдалануды ұйымдастыру нұсқасын экономикалық тиімділікті есептеу нәтижелері бойынша таңдаған жөн. Ең жақсы нұсқаны таңдауды мынадай нақты жергілікті жағдайларға сүйене отырып жүргізу қажет: шикізат ресурстарының (астық және байыту қоспаларының), шикізат пен өнімді жеткізуге арналған көлік шығындарының мөлшері, қайта өңдеуге арналған шығындардың болуы [10].

Тұжырымдар. 1. Қазақстан дәнді, дәнді-бұршақты дақылдарды өсіруде және мал шаруашылығында ауыл шаруашылығын жүргізудің экстенсивті әдістерін пайдаланады. Ауыл шаруашылығы алқаптарының ауданы кең және егіншілік пен мал жаю үшін жеткілікті құнарлы, қыста төмен температура табиғи түрде топырақты дезинфекциялайды, ал қашықтықтар мен оқшаулылық синтетикалық құрамдастарға (азот тыңайтқыштары, пестицидтер, гербицидтер, ГМО және нанотехнологияларды пайдалана отырып алынған құралдар) тәуелді өндіріс жүйелерінің дамуына ықпал етпейді. Қазақстан органикалық ауыл шаруашылығы тәжірибесінен өтуде, болашақта органикалық форматқа көшу салыстырмалы түрде күрделі емес болып табылады.

2. Тиімділікті арттыру және астықты кешенді пайдаланудың ең көп резерві жемдік астықты пайдалануда оны мал шаруашылығында пайдалануды жақсартудан тұрады.

3. Нарықтық жағдайларда астық өн-

10 Muhambetov B., Musaeva A., Utep-
kalieva K. Razvitiye otechestvennogo kormopro-
izvodstva – uslovie ustojchivogo jekonomiches-
kogo rosta //Problemy agrorynka.- 2017.- № 1.-
S. 49 - 55.